

УДК 81'23

DOI: [10.35619/ііі.v2іі1.254](https://doi.org/10.35619/ііі.v2іі1.254)

Пентилук Марія

доктор педагогічних наук, професор
Херсонського державного університету,
м. Херсон, Україна
ORCID: 0000-0001-7427-9735
e-mail: Pentiluk@ksu.ks.ua

Федяєва Валентина

доктор педагогічних наук, професор
Херсонського державного університету,
м. Херсон, Україна
ORCID: 0000-0002-8658-1875
e-mail: Valentina.Fediaieva@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ЯК МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В РОДИННОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті представлено результати наукової роботи з теоретичних основ виховання мовної особистості в сім'ї у полікультурному середовищі України.

Увага зосереджена на концептуальних засадах виховання дитини як мовної особистості в родинному середовищі, доведено, що саме в сім'ї, закладаються основи формування мовної особистості. Історично сім'я, сімейне виховання, виховання мовної особистості об'єднували і об'єднують вчених-дослідників різних наукових галузей: психології, педагогіки, лінгводидактики, соціальної психології, психолінгвістики та ін.

Розкрито сутність поняття «мовна особистість» у контексті теорії мовленнєвої діяльності та її конструкти: мова, рідна мова, спілкування, види мовленнєвої діяльності. Узагальнений теоретичний аналіз понять, праць учених над цією проблемою дав можливість зацентувати увагу на тому, що така робота в сім'ї, з сім'єю всіх виховних інституцій сприяє успішному фізичному, психічному, моральному, духовному, мовному, інтелектуальному розвитку дитини і загалом є основою державотворчих процесів країни, утвердженням національної ідеї та ідентичності.

У статті обґрунтовано шляхи формування мовної особистості в сім'ї; змістові компоненти мовленнєвої особистості (особистісний, культурологічний, ціннісний); роль рідної (материнської) мови у цьому процесі; функції мови (спілкування, мислення, нагромадження й збереження знань; емотивна, ідентифікаційна та інші функції).

Науковий пошук дав можливість виокремити провідні форми роботи сім'ї, дошкільних навчальних закладів і школи у становленні мовної особистості: формувати в дитини вміння слухати, говорити, читати, писати; поєднувати різні види діяльності: пізнавальну, трудову, ігрову, навчальну, художню, образотворчу, мовленнєво-ігрову; створювати умови для продуктивної комунікативно мовленнєвої діяльності дітей.

Така робота є організаційно-педагогічно, науково-методично забезпеченою і сприяє розвитку інтелекту, культури мовлення і високої загальної культури особистості, що є показником моральності, духовності і культури загалом.

Ключові слова: мовна особистість, родинне середовище, культура мовлення, рідна мова, види мовленнєвої діяльності у сім'ї.

Постановка проблеми. Демократичні зміни в Україні, реформування освіти визначають нові завдання щодо виховання дітей та молоді. У педагогіці цей процес розглядається як багаторівневий і багатоаспектний. Формування особистості на різних етапах її зростання від дошкільного віку до компетентного фахівця спрямовується на розвиток інтелекту, емоційної сфери, навичок формування широкої палітри різних аспектів діяльності, що загалом спрямовані на фізичний, психічний, моральний, духовний, мовний розвиток людини.

Розглядаючи особистість як категорію філософську, суспільно-історичну, виходимо з того, що її становлення, розвиток, формування є предметом вивчення широкого кола суспільних наук.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема виховання особистості в сім'ї має давню історію (К. Ушинський, С. Русова, Т. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.) (Ушинський, 1864, 1861; Русова, 1918, 1924; Ващенко, 1959–1960; Макаренко, 1954; Сухомлинський, 1969, 1968, 1970). Вона поступово переросла в проблему виховання мовної особистості людини на різних етапах її життя, зокрема в дитячому віці, коли вирішальну роль у цьому процесі відіграє родина.

Останні десятиліття цієї проблеми торкалися А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Луцан, А. Паламар, М. Стельмахович та ін. (Богуш, 2008; Гавриш, 2001; Луцан, 2005; Паламар, 1997; Стельмахович, 1985). Сімейне виховання залишається актуальним і привертає увагу сучасних дослідників. Особливо вчених цікавить роль сім'ї у формуванні мовної особистості на ранньому етапі її життя – дитинстві. Хоча процес удосконалення особистості як мовця – безперервний: продовжується саморозвиток, самоудосконалення комунікативної компетентності людини, що знаходить своє відображення в наукових дослідженнях педагогів, психологів, психолінгвістів і лінгводидактів.

Мета статті – з'ясувати й узагальнити поняття «мовна особистість» у контексті теорії мовленнєвої діяльності, визначити її конструкти, зокрема, мова, рідна мова, спілкування, види мовленнєвої діяльності; показати роль сім'ї у вихованні мовної особистості дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, на кожному етапі розвитку молодшої людини важливу роль відіграє мова – формується таким чином мовна особистість. Для сучасної психолінгвістики вона є однією з актуальних проблем, яку розглядають учені в галузі лінгводидактики, психології, педагогіки. Вони вивчають сам процес становлення й розвитку мовної особистості в різних соціальних інститутах, на різних вікових етапах розвитку дитини. За визначенням Л. Паламар, «мовна особистість не є частково-аспектним корелятом особистості взагалі, яким є правова, економічна чи етична особистість. Мовна особистість – це значно повніше поняття, ніж особистість. Це комплекс протиріч між стабільністю й змінністю, стійкістю мотиваційних передумов і здатністю піддаватися зовнішнім впливам і взаємовпливам» (Паламар, 1997, с. 2–3). Дослідниця стверджує, що розвиток мовної особистості триває все життя людини, розширює пізнавальну і професійну сферу на різних етапах її розвитку і великою мірою залежить від рівня засвоєння й володіння мовою, сприяє розвитку свідомості людини, її інтелекту, професіоналізму тощо. Тут доречно згадати твердження О. Потебні: «Слово, взяте в цілому як сукупність внутрішньої форми і звука, є насамперед засіб розуміти мовця, аперціювати зміст його думки» (Потебня, 1993, с. 93). Отже, мова у своїй цілісності забезпечує не тільки передбачуваність думок, але й сприйняття та розуміння їх. Такі особливості мовного спілкування властиві людині, а точніше – мовній особистості. Проблеми взаємозв'язку мови й особистості, формування

мовної особистості завжди цікавило, цікавить і буде цікавити не одне покоління вчених, у першу чергу психологів і педагогів (Бех, 2011; Федяєва, 2010).

Не викликає заперечення твердження, що сім'я на початковому етапі у дитячому віці відіграє виняткову роль у розвитку мовної особистості. Саме в цей час розпочинається становлення мовної особистості, під якою в лінгводидактиці розуміють такого носія мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань (знає поняття і відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку (Федяєва, 2010). Отже, мовна особистість – це мовець, який формується в мовному середовищі в процесі спілкування, користується мовою у повсякденному житті й дотримується норм літературної мови (Пентилюк, 2011).

Становлення особистості, з точки зору американського психолога А. Маслоу, – це рух ідеалу, в ролі якого виступає особистість, що всебічно себе реалізувала, осмисливши людське життя через свідомість, через систему мовних знаків (слів), які збагачуються упродовж усього життя (Маслоу, 2002). При цьому необхідно підкреслити, що найбільший словниковий запас дитина отримує в ранньому віці в родинному оточенні.

Ураховуючи, що особистість формується в певному соціокультурному середовищі, на народних культурних традиціях, які становлять ціннісну основу виховання, то саме вони і формують мовну особистість, яка сприймається як узагальнений тип мовленнєвих особистостей. На думку В. Маслової, «мовленнєва особистість – це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, в діяльності. Саме на рівні мовленнєвої особистості виявляються як національно-культурна специфіка мовної особистості, так і національно-культурна специфіка самого спілкування» (Маслова, 2001, с. 119). Необхідність розмежування мовної і мовленнєвої особистості, запропоноване дослідницею, цілком зрозуміле і визначається віковими етапами людського життя. Адже мовленнєва особистість починає формуватися в сім'ї спонтанно з перших днів народження і продовжує організовано розвиватися в дошкільний період, у системі спільної роботи сім'ї та дошкільного навчального закладу, що сприяє розвитку таких видів мовленнєвої діяльності, як слухання (аудіювання) і говоріння, які супроводжують людину впродовж усього життя, системно розвиваючись та удосконалюючись. А самі знання мови дитина засвоює у процесі шкільного навчання. Мовленнєва особистість поєднує різні змістові компоненти, до яких належать: особистісний (індивідуальне, глибинне, закладене в людині природою, батьками, родиною); культурологічний (рівень освоєння культурних надбань, цінностей, традицій, що сприяє становленню інтересу до мови і визначається перш за все розумінням і сприйняттям цього сім'єю, культурним рівнем, запитами, уподобаннями членів родини); ціннісний, світоглядний (базується на змісті виховання, соціалізації особистості не тільки в сім'ї, а й у соціокультурному середовищі, в суспільстві, що формує систему цінностей, життєвих позицій, якими мовець оволодіває і потім втілює в практику).

Щоб повністю науково усвідомити і розкрити сутність мовної особистості, необхідно виокремити поняття: весь процес розвитку особистості, форми, методи і засоби, що сприяють вирішенню такого нагального завдання, як формування мовної особистості в сім'ї.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що саме є провідним у формуванні людини, розвитку її здібностей до пізнання світу, осмислення його, усвідомлення свого місця в житті.

Беззаперечно, мова – це образ народу, виразник його розуму й душі. У мові відбито історію народу, його психологію, менталітет, звичаї, традиції. Мова є засобом мислення і спілкування, а пізнання мови – це пізнання народу й самого себе. Це формування наукової картини світу, що відкладається в нашій свідомості і сприяє її постійному розвитку й удосконаленню, а іноді й кардинальним змінам.

Виховання дітей у сім'ї до пізнання нового у цьому контексті є надзвичайно важливим, адже дитина з перших років життя формується як особистість, і насамперед мовна, на основі рідної мови. Найкращим є те, що діти засвоюють рідну мову від батьків у родинному оточенні. Ця тисячолітня практика дала можливість зберегти українську мову й досягти високого рівня розвитку в умовах сьогодення, наповнити новим змістом і звучанням.

Переконливо звучать нині твердження, що рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації (Іванишин, 1994). Рідна мова формує розумові, емоційні, етичні якості людини. Вона є засобом розумового й емоційного спілкування, розкриває норми і правила національного мовного етикету і є важливим засобом пізнання реального світу. Адже знання людиною мови, її словниковий запас, знання граматичних правил й умінь навчитися вміло їх застосовувати відповідно до мети висловлювання й ситуації мовлення формують особистість як громадянина своєї країни з високим рівнем духовності та інтелекту. Під впливом почутого або прочитаного людина виражає свої думки й позитивні чи негативні емоції. На нашу думку, слово рідної мови акумулює в собі психічний образ уявлення, що постає в свідомості людини. За кожним словом у дитини в її уяві виникає певний образ (наприклад: берегиня – мати, жінка, яка оберігає свій дім, свою сім'ю, дітей від усього злого) (Пентилюк, 2011). Справді, дитина сприймає довколишнє середовище, своїх рідних, саму себе завдяки рідній мові. Відбувається активне формування психічного феномену «Я». На думку І. Беха, «Я» має певні періоди становлення та розвитку; воно не дається людині у готовому вигляді. Тут важливими є умови, за яких процес розвитку «Я» суб'єкта набуває цілеспрямованості й відповідної мотивації, яка б підтримувала його на належному рівні» (Бех, 2011, с. 9). Цілком погоджуючись з ученим, наголосимо, що такими умовами є насамперед виховання в родині, де процес формування мовної особистості набуває засадничого значення і проєктує подальший її розвиток, досконале оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності.

Рідна мова є основою функціонування кожного етносу. Вона, як умовний ланцюг, об'єднує всі покоління, є містком між минулим і майбутнім. Засвоюючи рідну мову, дитина соціалізується.

Найпершим учителем рідної мови є мати, тому образно і називають рідну мову материнською. Однак, поняття «материнська» і «рідна» мова не завжди збігаються, оскільки в умовах сьогодення, як у світовій практиці, так і в Україні, мова є виразником стану мовної політики в країні. І люди користуються двома, а іноді й кількома мовами, особливо в полікультурних регіонах і полікультурних сім'ях. Дитина може засвоювати спочатку не рідну, а іншу мову, долучившись до неї, наприклад, у школі, швидко її опанувати.

Необхідно також наголосити на тому, що, засвоюючи рідну мову ще в сім'ї, дитина усвідомлює поняття, які розвивають її психічно і розумово. Загальновідомо і науково доведено, що дитина, яка формується в сім'ї як мовна особистість на основі рідної мови, інтелектуально розвивається швидше, інтенсивніше, ефективніше.

Тому роль рідної мови у вихованні дитини в сім'ї є беззаперечною, про що свідчать праці в цій царині відомих вітчизняних вчених, фундаторів сімейної педагогіки: К. Ушинського, І. Огієнка, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та ін. (Ушинський, 1864; Огієнко, 1994; Русова, 1924; Ващенко, 1959–1960; Сухомлинський 1969, 1968, 1970). Вони творили вітчизняну освітню парадигму в різні часи становлення України, але всі були єдині в тому, що основи формування особистості закладаються в сім'ї, фундаментом якої є національна історія, культура, мова. Так, К. Ушинський обґрунтував мету навчання дітей рідної мови: розвинути в них дар слова, ввести їх у свідоме володіння скарбами рідної мови і добитися засвоєння законів цієї мови. Особливість його вчення полягає в тому, що, розкриваючи

шляхи досягнення цих цілей, надаючи перевагу такому навчанню в школі, вчений весь час наголошує на важливості спільної роботи сім'ї і школи, на паралельному вивченні мови в сім'ї та в навчальному закладі. Слід зазначити, що вчені особливу увагу приділяють проблемі значущості мови в розвитку духовності дитини. Цим питанням присвячена не одна праця С. Русової, яка акцентувала увагу на важливості мовленнєвого розвитку дитини в родині на базі рідної мови. Вона Переконливо доводить, що «... навчання дітей має проводитися тільки на їх рідній мові, бо інакше уявлення дітей не будуть ані певні, ані ясні» (Русова, 1924, с. 120).

На особливу увагу до рідної мови як засобу розвитку мовної особистості заслуговують праці відомого українського вченого І. Огієнка. Його своєрідний кодекс про рідномовні обов'язки громадян, роль сім'ї в мовному вихованні дитини і сьогодні не втратили значущості, актуальності вивчення і використання в сучасній освітній системі (Огієнко, 1994). Учений сам був переконаний і переконував учителів, батьків, громадських просвітиків, що найважливіша основа, на якій духовно й культурно розвивається народ, – це рідна мова та її роль у сімейному, родинному вихованні дитини надзвичайно важлива, можна сказати – провідна. Його звернення з цього приводу до батьків і сьогодні досить переконливі і важливі:

- «Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей.
- Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну мову тільки ту, що панує у вашій родині.
- Соромлення рідної мови батьками – це дошкульна зрада свого народу та найбільший гріх супроти дітей і своєї нації.
- Пильнуйте, щоб перша мова вашої дитини була справді материнська – своя рідна.
- Дитина, вихована не рідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною й морально міцною» (Огієнко, 1994, с. 38–40).

Такі змістові наповнення свідчать про те, що рідна мова для дитини важлива в різних аспектах: соціальному, психологічному, політичному, духовному, громадянському, державницькому та ін. Учений акцентує увагу на тому, що сім'я відіграє виняткову роль у становленні й розвитку кожної дитини, кожної людини – мовної особистості.

Своє бачення виховання мовної особистості в полікультурних сім'ях (це змішані шлюби, у яких батьки є представниками різних етносів) учений розкривав не в одній праці, наголошуючи на тому, що кожен із батьків має виконувати «рідномовні обов'язки»: «Кожен член змішаного подружжя, коли не хоче виродитися, мусить виконувати всі рідномовні обов'язки свого народу» (Огієнко, 1994, с. 6). Така постановка вирішення проблеми спрямовувала і спрямовує батьків на вивчення рідної мови і толерантне ставлення до неї як ними, так і кожною дитиною в сім'ї, не забуваючи про державну мову. У таких родинях діти володіють державною й обома рідними мовами своїх батьків, і цим самим збагачують себе, розширюють інтелект та успішно соціалізуються в полікультурному суспільстві. І якби наші громадяни саме на рівні таких сімей (двомовних) дотримувалися цієї позиції, було б менше соціально-політичних проблем у нашій країні.

Починаючи з сім'ї, з формування в цьому соціальному інституті національної свідомості, дорослі вводять дитину в світ культури, науки, історії, звичаїв і традицій рідного народу, країни. Мовна картина світу відбита в нашій свідомості на основі рідної мови. Завдяки тим першим словам, до яких долучилася (які почула) дитина в сім'ї, вона пізнає навколишню дійсність, світ, природу, формується як особистість, громадянин України. Саме в сім'ї закладаються основи полікультурної функції мови, які досить широкі, важливі й допомагають дитині торувати шлях у майбутнє. Це, насамперед, функції спілкування,

мислення, засвоєння, нагромадження, усвідомлення й збереження знань, емотивна, ідентифікаційна та інші функції.

Щоб їх зреалізувати, необхідна єдність усіх соціальних інститутів, які формують мовну особистість на всіх вікових етапах її розвитку, і основи, що закладаються в родинному середовищі, за умови, коли спілкування рідною мовою починається з сім'ї і продовжується упродовж життя.

Однією із найважливіших функцій мови безумовно є спілкування, завдяки якому люди обмінюються новими знаннями, новою інформацією, новими подіями тощо. І взагалі в процесі спілкування відбувається обмін думками, позиціями, розуміння і бачення ситуації, тобто іде постійний процес установаження міжнародних, професійних, соціальних та інших контактів. Все це спрямовує на роздуми, аналіз, мислення, пошуку активних дій. У цьому безперервному мовленнєвому процесі одна функція мови органічно пов'язується з іншою: спілкування – мислення – комунікація органічно між собою пов'язуються, дають можливість дитині, підлітку, людині в процесі спілкування розкрити свій внутрішній світ, емоційний стан. Тут на думку спадає вислів відомого філософа мислителя Сократа: «Говори – і я тебе побачу».

Важливу роль у формуванні мовної особистості в сім'ї відіграє ідентифікаційна функція мови. Адже за цією функцією людину відносять до певного етносу, вона є прямим виразником етнічної належності через рідну мову, що дає можливість спілкуватися етносам, націям, народностям у своєму соціокультурному етнічному середовищі. І в такій ситуації ми говоримо про рідну мову, а не державні, міжнародні та мови міжнаціонального спілкування. Формуючи дитину в сім'ї в процесі вивчення рідної мови, культури та історичних традицій, а в подальшому в школі та інших закладах освіти, вивчаючи інші мови, людина стає толерантною, вихованою, сприйнятливою до змінного світу. Мова справді об'єднує людей, є засобом пізнання себе, довкілля, світу. І ми знову доходимо висновку – функції мови органічно поєднуються, творять картину світу, яка стає зрозумілішою і прийнятнішою. Іде постійний процес пізнання нового. Пізнавальна функція мови забезпечує і комунікативну, і мовленнєву, і полікультурну.

Видатний український педагог В. Сухомлинський у порадах вчителям, батькам, вихователям наголошував: «Зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини – це значить разом із звучанням рідного слова влити в душу відчуття краси й емоцій, які вклав народ у слово, творячи й відшліфовуючи його протягом століть» (Сухомлинський, 1968, с. 9).

Через рідну мову і завдяки їй дитина пізнає світ, предмети, явища, процеси, засвоює, усвідомлює, оцінює й сприймає їх, що дозволяє пізнати життя народу, його звичаї, обряди, традиції, культуру та ін. «Мова, – як писав О. Потебня, – не лише одна із стихій народності, але й найдосконаліша її подоба. Не випадково існує думка, що словниковий склад рідної мови – це енциклопедія життя нації, мовна картина світу, відбита в свідомості кожного українця. Засвоюючи рідну мову, її лексику, уже з перших років життя дитина пізнає духовні якості народу, риси його характеру, його душу і все це вбирає в себе, воно стає її надбанням. Рідна мова є для дитини генетичним кодом, що програмує її національну свідомість» (Потебня, 1993, с. 93).

Розкриваючи концепцію формування мовної особистості в сім'ї, акцентуємо увагу на дієвості функцій рідної мови, що забезпечують засвоєння дитиною різних видів мовленнєвої діяльності: слухання (аудіювання), говоріння, читання, письмо. Вчені Е. Палихата, М. Пентилюк, розглядаючи мовлення як процес спілкування, відзначають його прагматичний аспект: мету, мотив, сферу, ситуацію спілкування (Палихата, 2002;

Пентилюк, 2011). Усі ці складові безпосередньо присутні і закладаються в сім'ї, а потім розвиваються, удосконалюються, систематизуються в освітніх закладах різного типу і рівня.

Батьки мають розуміти, що мовлення – основний вид комунікації і через оволодіння вміннями слухати, говорити, читати і писати, а пізніше – вдосконалювати ці вміння і навички в школі, дитина розвивається і стає повноцінним мовцем, який успішно може комунікувати з однолітками та дорослими.

Виходячи з предметного поля нашого дослідження, акцентуємо особливу увагу на необхідності формування в дітей умінь і навичок слухати і говорити саме в сім'ї, в родинному колі. Провідна роль у цьому процесі безумовно належить матері, яка й долучає малюків до перших кроків у сфері мовленнєвої діяльності.

Саме поняття «мовленнєва діяльність» досить складне, пов'язане з різними іншими видами діяльності: пізнавальною, трудовою, мистецькою, ігровою тощо; є цілеспрямованою, предметно мотивованою, залежно від ситуації реалізується в усній чи в писемній формі і супроводжується складними психічними та фізіологічними процесами, до яких залучені увага, пам'ять, мовні засоби і мовленнєвий апарат мовців.

Усна чи писемна мовленнєва діяльність є діяльністю за умови існування (виникнення) конкретної реальної мотивації, потреби передати іншому необхідну інформацію мовними засобами. При цьому мотив – бажання бути сприйнятим і зрозумілим співрозмовником; мета – переконати і отримати результат від спілкування зі співрозмовником; результат – реакція (позитивна, негативна, успішна) співрозмовника. Отже, розвиток мовлення дітей не можливий без поєднання мовленнєвої діяльності з іншими видами діяльності: навчальною, художньою, пізнавальною, творчою, літературною, трудовою, ігровою тощо. Саме таке поєднання сприяє творенню основ володіння мовою на чуттєвому досвіді дитини та провідному виді діяльності в дошкільному віці – ігровій, про що свідчать кардинальні зміни в системі освіти України, визначенні в законах «Про освіту» (2017), «Концепції Нової української школи» (2016).

Беззаперечно, ці завдання більш сконцентрованими є для дошкільних навчальних закладів та початкової школи, але осторонь від цих процесів не може стояти сім'я, про що свідчать сучасні наукові дослідження в галузі сімейного виховання, психології сім'ї, педагогіки дошкільної освіти, психолінгвістики. У предметному полі саме психолінгвістики розглядаються концептуальні питання формування мовної особистості в сім'ї через залучення дитини до різних видів діяльності, в тому числі і мовленнєвої. Чільне місце в цьому процесі посідає спільна робота сім'ї та освітніх закладів різних рівнів і типів, педагогічний супровід процесу виховання дітей у сім'ї, навчання батьків різним формам, методам, прийомам, засобам роботи з дітьми, зокрема і тим, що сприяють формуванню мовної особистості в сім'ї.

Зазначаємо, що дитина навчається реалізувати мовленнєву діяльність через мовленнєвий процес, який має певну форму та складові: мету, мовленнєві операції і певні обставини (ситуації), за яких він здійснюється. Дитина таким чином вчиться слухати, ставити запитання (запитувати) та відповідати на них, розповідати, розмірковувати, фантазувати тощо. Слухаючи, вона повинна розуміти почуте, осмислити й усвідомити його і за потреби (необхідності) – запам'ятати. Провідне місце в цьому процесі посідають ігрові ситуації, які сприяють успішному, творчому формуванню і формулюванню думки та її висловленню. Особливість використання ігрових технологій також полягає в тому, що, навчаючи дітей уважно слухати і чітко, зрозуміло, аргументовано говорити, дорослим необхідно спрямовувати всю роботу на розвиток дитячого мислення, особливо на образне (креативне, творче).

Отже, процес спілкування дітей і батьків, дітей та старших членів родини, сестер і братів є складною системою, що включає слухання (аудіювання), говоріння і читання. Завдяки функціонуванню такої системи із структурними підсистемами в сім'ї забезпечується мовленнєвий розвиток особистості; формуються основи, що в подальшому зреалізуюватимуться у відповідних типах освітніх закладів і сприятимуть як професійному, так і життєвому зростанню людини. Ураховуючи, що з раннього віку діти вчаться слухати і говорити (спілкуватися, комунікувати), тобто залучаються до мовленнєвої діяльності, батьки мають уже в цей період активно спілкуватися з дітьми, привчати їх до побудови діалогу (розвивається діалогічне мислення) та засвоювати правила мовного етикету тощо.

Дорослим слід пам'ятати, що на слухання у дітей досить значний вплив має читання. Необхідно навіть говорити про паралельність і взаємовплив слухання і читання. Прочитавши різні види дитячих творів, (прислів'я, приказки, казки, оповідання, віршики), досить важливо спонукати (заохочувати) дітей до переказування прочитаного, розкриття розуміння понять і слів через певну систему запитань. Корисно провести просто діалогічне обговорення і таким чином зацікавити дитину до прочитання інших творів. Ці та інші форми і прийоми роботи сприятимуть активному мовленнєвому розвитку дитини, опанування нею різними видами мовленнєвої діяльності та набуття навичок спілкування.

Проведене дослідження засвідчило, що проблема виховання (формування) мовної особистості в сім'ї, роль мови у структурі сімейного виховання в історії розвитку педагогіки, психології, лінгводидактики, психолінгвістики розв'язувалася поетапно. Ця етапність визначалася роллю і місцем сім'ї в системі виховних інститутів; офіційним визнанням і втіленням в практику навчання і виховання дітей надбань національної культури, історії, народної педагогіки, рідної мови на державному рівні; науковими підходами до вирішення нагальних мовних проблем на рівні держави України. Особлива увага цій проблемі – особливостям формування мовної особистості у період дошкільного життя дитини, дошкільного мовного виховання, як у закладах освіти, так і в сім'ї, – приділяється в нинішніх умовах. Про це свідчать праці А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Луцан, О. Ковшар, Т. Котик (Богуш, 2008; Гавриш, 2001; Луцан 2005; Ковшар, 2015; Котик, 2014). Учені єдині в твердженні того, що мовний розвиток дитини базується на діяльнісному підході, його основи закладаються в сім'ї, на організаційно-методичному рівні забезпечується в дошкільному закладі і науково-методичному втілюються в школі та інших освітніх установах. При цьому вчені-лінгводидакти акцентують увагу на важливості використання різних форм, методів, прийомів, підходів і засобів формування такої особистості. Так, А. Богуш виокремлює такі поняття: поетапне засвоєння дітьми раннього віку мовних одиниць; імітація дорослих як форма навчання дітей мови; шляхи усвідомлення дітьми значення слів і виразів та ін. У своїх працях вона переконливо доводить, що основи формування мовної особистості в ранньому віці дитини можливі за умови використання ігрових навчальних технологій, ігрової діяльності, активного спілкування дорослих із дітьми. На думку дослідниці, саме ці форми є доречними у використанні як дошкільного навчального закладу, так і сім'ї (Богуш, 2008).

Мовленнєво-ігровій діяльності дошкільників присвячено праці Н. Луцан (Луцан, 2005), яка переконливо і науково-виважено довела, що гра – провідна форма залучення дітей до різних видів діяльності, в тому числі й до мовленнєвої. На її думку, саме гра сприяє мовленнєвому розвитку дитини цього віку і, відповідно, саме батьки можуть використовувати її в сімейному вихованні. Розкриваючи методичні аспекти проблеми на рівні дитячого садка, вчена спрямовує вихователів, методистів дошкільних навчальних закладів на спільну роботу з сім'єю, на надання батькам рекомендацій, проведення

консультацій з використання ігор у сімейному колі, що сприятиме успішному розвитку в дітей уміння слухати, говорити, аналізувати, вступати в діалог.

Як окремий напрям дослідження і впровадження в практику роботи з дошкільниками в контексті формування мовної особистості виокремлює у своїх працях Н. Гавриш. Це, зокрема, проблема мовленнєвої творчості в дошкільному віці через розвиток мовлення дітей. У своїх дослідженнях Н. Гавриш виходить із таких положень: виняткової ролі мови і мовлення у розвитку і формуванні дитини, утвердження того, що саме мовлення акумулює творчу енергію дитини, забезпечує її участь в творчих видах діяльності (Гавриш, 2001).

Все це і визначає роль сім'ї у цьому процесі, адже дитина в родинному оточенні привчається до образного висловлювання, порівняння, художнього прочитання вірша, продовження розпочатого батьками речення, прислів'я, казки тощо. Безумовно, ці перші творчі кроки знайдуть продовження в системній педагогічній роботі дошкільного закладу, школи, в позаурочній і позашкільній діяльності, в творчих дитячих студіях, театрах, літературних студіях.

Рівень комунікативної мовленнєвої діяльності дитини переважно визначається перебуванням її у мовному середовищі, а також залежить від об'єктів спілкування. Що ж до сім'ї, то на рівень формування мовленнєвої культури і загалом формування мовної особистості впливає родина. А відповідно батьки є носіями мовленнєвої культури, взірцем у спілкуванні, прикладом мовленнєвої поведінки і мовленнєвого етикету. Саме дотримання цих складових творення мовного середовища в сім'ї батьками сприяє успішному розв'язанню завдань формування і розвитку особистості. Прикро, що іноді діти спостерігають негативні зразки спілкування через низький рівень культури мовлення батьків, допущення необґрунтованого змішування мов (наприклад, української і російської), що в подальшому допускають і діти. У контексті такої ситуації доречними є слова відомого вченого В. Сухомлинського: «Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання високої, справжньої інтелектуальності», і далі: «Користуватися сумішшю з двох мов – це одно з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру. Говорити такою скаліченою мовою – це все одно, що грати ... на розстроєній скрипці. Все одно, що з дерева красуню різьбити ... тупою щербатою сокирою. Скалічена мова отупляє, оглуляє людину, зводить її мислення до примітива» (Сухомлинський, 1968, с. 9). Отже, за В. Сухомлинським, мовна культура – це те благо, яким людина наділяється з дитинства спочатку в системі сімейного виховання спонтанно, а потім організовано через вивчення і засвоєння рідної мови на засадах науковості, забезпечує розвиток мислення і спілкування.

Чільне місце в процесі формування мовної особистості займає така наукова категорія, як культура мовлення, що визначається в довідковій літературі як система правил спілкування, вимог, регламентацій щодо вживання мови. Загалом рівень культури мовлення показує рівень розвитку інтелекту і загальної культури. Вона розглядається крізь призму соціального і національного, забезпечує високий рівень мовного спілкування за умови успішної реалізації всіх мовних функцій, є показником рівня дотримання норм мовленнєвого етикету тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, культура мовлення кожної країни – найоб'єктивніший показник стану моральності, духовності, культури суспільства. За цими складовими має і вибудовуватися державна політика з питань мовної освіти, спрямована на виховання мовної особистості – людини, яка любить рідну мову, вивчає її й користується нею. На сьогодні в Україні значно підвищився державний статус української мови, використання її в пресі, кіно, театрі і в адміністративній діяльності громадян. Поліпшується

мовне виховання і в сім'ях. Немає сумніву у важливості знання і державної, і рідної мови. Не стоять осторонь від цих процесів і батьки, розуміючи глибину питання і необхідності дотримання українського законодавства в цій сфері.

Підвищення виховного потенціалу сім'ї з кожним роком зростає. Для дитини, як мовної особистості, вона є тією макромоделлю суспільства, через яку засвоюється духовна культура, формуються основи її моральності, духовності, характер ставлення до людей, праці, національної культури, історії, традицій, мови, країни.

Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо в систематизації й аналізі досвіду практики виховання дитини як мовної особистості в родинному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Ушинський, К. (1948). *Про народність у громадському вихованні. В 10 т. Т. 2.* Москва: Изд-во Академии педагогических наук, с. 69 – 167.

Ушинский, К. (1948). *Родное слово. В 10 т. Т. 2.* Москва: Изд-во Академии педагогических наук, с. 554 – 575.

Русова, С. (1997). Теорія і практика дошкільного виховання. *Вибрані педагогічні твори: в 2 кн.* Кн. 1. Київ: Либідь, С. 171 – 258.

Ващенко, Г. (1997). За здорову і свідому українську родину. *Вибрані твори. Т. 4.* Дрогобич. с. 314 – 325.

Сухомлинський, В. (1968). Слово рідної мови. *Укр. Мова і література в школі*, 12 с. 1–10.

Сухомлинський, В. (1977). Слово до батьків. *Вибрані твори в 5 томах. Т.5.* Київ: Рад. школа, с. 499 – 504.

Сухомлинський, В. (1976). Моральні цінності сім'ї. *Вибрані твори в 5 т. Т.5.* Київ: Радянська школа, с. 436 – 440.

Богуш, А., Трифонова, О., Кисельова, О., Горіна, Ж. та Черкасова, М. (2008). *Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія.* Одеса: ПНЦ АПН України, 272с.

Гавриш, Н. (2001). *Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці.* Донецьк: Лебідь, 218с.

Луцан, Н. (2005). *Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку: Монографія.* Одеса, 319с.

Паламар, Л. (1997). *Функціонально комунікативний принцип формування мовної особистості: Автореферат... доктора педагогічних наук.* Київ: 45 с.

Стельмахович, М. (1985). *Народна педагогіка.* Київ: Радянська школа, 312 с.

Бех, І. (2011). Рефлексія у духовному «Я» особистості. *Рідна школа*, 8 (9), с. 9–14.

Федяєва, В. (2010). *Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX – XX століття): монографія.* Херсон, РІПО, 348 с.

Пентилюк, М. (2011). Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. Київ: Ленвіт, 256 с.

Масло у, А. (2002). *По направлению к психологии бытия.* Москва: ЭКСМО Пресс, 271 с.

Маслова, В. (2001). *Линггокультурология.* Москва: Издательский центр «Академия», 208 с.

Іванишин, В. та Радевич-Винницький, Я. (1994). *Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України.* 4-е вид., допов. Дрогобич: Відродження, 217 с.

Огієнко, І. (1994). *Наука про рідномовні обов'язки громадян.* Київ: АТК. 72 с.

Палихата, Е. (2002). *Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи*: монографія. Тернопіль: ТДПУ імені Володимира Гнатюка, 271 с.

Ковшар, О. (2015). *Теоретико-методичні засади організації передшкільної освіти*: монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 244 с.

Котик, Т. (2014). Особливості уроку української мови в початковій школі за умов компетентнісного підходу. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Ч. 2. с. 177–182.

Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь, 376 с.

Караулов, Ю. (1987). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука, 264 с.

Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах (2009). колектив авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 400с.

Пентилюк, М. (2005). «Наука про різномовні обов'язки» – важливий внесок І. І. Огієнка в українську етнопедагогіку. *Педагогічні науки. Зб. наук. праць*. Вип. XXXX. Херсон: Вид-во ХДУ, с. 155–160.

Пентилюк, М. та Гайденок, І. (2017). Виховання мовної особистості учнів основної школи засобами української мови і літератури. *Українська мова і література в школі*. З. с. 13 – 19.

Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2015. 320с.

REFERENCES

Ushynskiy, K. (1948). *Pro narodnist u hromadskomu vykhovanni* [On Nationality in Public Education] V 10 t. T. 2. Moskva: Izd-vo Akademii pedagogicheskikh nauk, s. 69–167. (in Ukrainian).

Ushynskiy, K. (1948). *Rodnoe slovo*. [Native Word] V 10 t. T. 2. Moskva: Yzd-vo Akademyy pedahohicheskikh nauk, s. 554–575. (in Ukrainian).

Rusova, S. (1997). *Teoriia i praktyka doshkilnoho vykhovannia*. [Theory and Practice of Preschool Education] *Vybrani pedahohichni tvory: v 2 kn.* Kn. 1. Kyiv: Lybid, S. 171–258. (in Ukrainian).

Vashchenko, H. (1997). *Za zdorovu i svidomu ukrainsku rodynu*. [For a Healthy and Conscious Ukrainian Family] *Vybrani tvory*. T. 4. Drohobych. s. 314–325. (in Ukrainian).

Sukhomlynskyi, V. (1968). *Slovo ridnoi movy*. [The Word of the Native Language] *Ukr. Mova i literatura v shkoli*, 12 ss. 1–10. (in Ukrainian).

Sukhomlynskyi, V. (1977). *Slovo do batkiv*. [A Word to Parents] *Vybrani tvory v 5 tomakh*. T.5. Kyiv: Rad. shkola, s. 499–504. (in Ukrainian).

Sukhomlynskyi, V. (1976). *Moralni tsinnosti simi*. [Moral Values of the Family] *Vybrani tvory v 5 t.* T.5. Kyiv: Radianska shkola, s. 436–440. (in Ukrainian).

Bohush, A., Tryfonova, O., Kyselova, O., Horina, Zh. & Cherkasova, M. (2008). *Formuvannia movnoi osobystosti na riznykh vikovykh etapakh*: monohrafiia. [Formation of Language Personality at Different Age Stages] Odesa: PNTs APN Ukrainy, 272 s. (in Ukrainian).

Havrysh, N. (2001). *Rozvytok movlennievoi tvorchosti v doshkilnomu vitsi*. [Development of Speech Creativity at Preschool Age] Donetsk: Lebid, 218s. (in Ukrainian).

Lutsan, N. (2005). *Movlennievo-ihrova diialnist ditei doshkilnoho viku*: Monohrafiia. [Speech and Play Activities of Preschool Children] Odesa, 319 s. (in Ukrainian).

Palamar, L. (1997). *Funktsionalno komunikatyvnyi pryntsyp formuvannia movnoi osobystosti*: [Functionally Communicative Principle of Language Personality Formation] *Avtoreferat... doktora pedahohichnykh nauk*. Kyiv: 45 s. (in Ukrainian).

Stelmakhovych, M. (1985). *Narodna pedahohika*. [Public Pedagogy] Kyiv: Radianska shkola, 312 s. (in Ukrainian).

Bekh, I. (2011). Refleksii u dukhovnomu «Ja» osobystosti. [Reflection in the Spiritual «I» of the Individual] *Ridna shkola*, 8 (9), ss. 9–14. (in Ukrainian).

Fediaieva, V. (2010). *Simeine vykhovannia v istorychnii retrospektyvi (druga polovyna KhIKh – KhKh stolittia)*: monohrafiia. [Family Upbringing in Internal Retrospect (second half of the XIX - XX centuries)] Kherson, RIPO, 348 s. (in Ukrainian).

Pentyliuk, M. (2011). *Aktualni problemy suchasnoi linhvodydaktyky*. [Current Problems of Modern Linguodidactics] Kyiv: Lenvit, 256 s. (in Ukrainian).

Maslou, A. (2002). *Po naprvavleniiu k psykholohyy bytyia*. [Towards the Psychology of Being] Moskva: ЭКСМО Press, 271 s. (in Russian).

Maslova, V. (2001). *Lynhlokulturolohyia*. [Linguoculturology] Moskva: Yzdatelskyi tsentr «Akademyia», 208 s. (in Russian).

Ivanyshyn, V. ta . Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1994). *Mova i natsiia: tezy pro mistse i rol movy v natsionalnomu vidrodzhenni Ukrainy*. [Language and Nation: Theses on the Place and Role of Language in the National Revival of Ukraine] 4-e vyd., dopov. Drohobych: Vidrodzhennia, 217 c. (in Ukrainian).

Ohienko, I. (1994). *Nauka pro ridnomovni oboviazky hromadian*. [The Science of Native Language Responsibilities of Citizens] Kyiv: ATK. 72 s. (in Ukrainian).

Palykhata, E. (2002). *Metodyka navchannia ukrainskoho usnoho dialohichnoho movlennia uchniv osnovnoi shkoly*: monohrafiia. [Methods of Teaching Ukrainian Oral Dialogic Speech to Primary School Students] Ternopil: TDPU imeni Volodymyra Hnatiuka, 271 s. (in Ukrainian).

Kovshar, O. (2015). *Teoretyko-metodychni zasady orhanizatsii peredshkilnoi osvity*: monohrafiia. [Theoretical and Methodological Principles of Preschool Education] Kryvyi Rih: Vyd. R. A. Kozlov, 244 s. (in Ukrainian).

Kotyk, T. (2014). Osoblyvosti uroku ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli za umov kompetentnisnogo pidkходу. [Features of the Ukrainian Language Lesson in Primary School under the Conditions of the Competence Approach] *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Ch. 2. s. 177–182. (in Ukrainian).

Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. [Ukrainian Pedagogical Dictionary] Kyiv: Lybid, 376 s. (in Ukrainian).

Karaulov, Yu. (1987). *Russkyi yazyk y yazykovaia lychnost*. [The Russian Language and Linguistic Identity] Moskva: Nauka, 264 s. (in Russian).

Metodyka navchannia ukrainskoi movy v serednikh osvitnikh zakladakh (2009). [Methods of Teaching the Ukrainian Language in Secondary Schools] kolektyv avtoriv za red. M. I. Pentyliuk. Kyiv: Lenvit, 400s. (in Ukrainian).

Pentyliuk, M. (2005). «Nauka pro riznomovni oboviazky» – vazhlyvyi vnesok I.I. Ohienka v ukrainsku etnopedahohiku. [«The Science of Multilingual Responsibilities» – an Important Contribution of I. I. Ogienko in Ukrainian Ethnopedagogy.] *Pedahohichni nauky. Zb. nauk. prats*. Vyp. XXXX. Kherson: Vyd-vo KhDU, s. 155–160. (in Ukrainian).

Pentyliuk, M. ta Haidenko, I. (2017). *Vykhovannia movnoi osobystosti uchniv osnovnoi shkoly zasobamy ukrainskoi movy i literatury*. [Education of Language Personality of Primary School Students by Means of the Ukrainian Language and Literature] *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 3. s. 13 – 19. (in Ukrainian).

Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoi linhvodydaktyky: [Dictionary-reference Book with Ukrainian linguodidactics] navch. posib. Kol. avtoriv za red. M. I. Pentyliuk. Kyiv: Lenvit, 2015. 320s. (in Ukrainian).

CONCEPTUAL PRINCIPALS OF CHILD EDUCATION AS A LINGUISTIC PERSONALITY IN THE FAMILY ENVIRONMENT

Mariia Pentyliuk

Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor,
Kherson State University,
Kherson, Ukraine,
ORCID: 0000-0001-7427-9735
e-mail: Pentiluk@ksu.ks.ua

Valentina Fedyaeva

Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor,
Kherson State University,
Kherson, Ukraine,
ORCID: 0000-0002-8658-1875
e-mail: Valentina.Fediaieva@gmail.com

Abstract. The article presents the results of scientific work on the theoretical basis of education of the linguistic personality in the family in the multicultural environment of Ukraine. Attention is focused on the conceptual principles of education of the child as a linguistic personality in the family environment; it is proved that the family itself lays the main foundations of the formation of the linguistic personality. Historically, the family, family education, the education of the linguistic personality united and unites scholars of various scientific fields: psychology, pedagogy, linguistics, social psychology, psycholinguistics, and others.

The essence of the concept of “linguistic personality” is revealed in the context of the theory of speech activity and its constructs: language, native language, communication, types of speech activity. A generalized theoretical analysis of the concepts, works of scientists on this problem made it possible to emphasize the fact that such work in the family, with the family of all educational institutions contributes to the successful physical, mental, moral, spiritual, linguistic, intellectual development of the child and, in general, is the basis of the country's state-building processes, the affirmation of the national idea and identity.

The article substantiates the ways of formation of the linguistic personality in the family; content components of speech personality (personal, culturological, value); the role of the native (mother) language in this process; functions of speech (communication, thinking, accumulation and preservation of knowledge, emotional, identification and other functions).

The scientific search made it possible to distinguish the leading forms of work of the family, preschool educational institutions and schools in the formation of the linguistic personality: the formation of a child's ability to listen, speak, read, write; combine various activities: cognitive, work, play, educational, artistic, visual, speech-game; to create conditions for productive communicative speech activity of children. This work is pedagogically and scientifically, methodically secured and contributes to the development of intelligence, the culture of speech and the high general culture of the individual, which is an indicator of morality, spirituality and culture in general.

Key words: linguistic personality, family environment, speech culture, native language, types of speech activity in the family.

Стаття надійшла до редакції 06. 05. 2020 р.